

УПРАВЛІННЯ КАПІТАЛОМ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН

М. І. Кісіль, к.е.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу інвестицій, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

С. В. Косторной, асистент кафедри «Фінанси і кредит», Таврійський державний агротехнологічний університет

У процесі ринкової трансформації аграрної економіки створено умови для функціонування капіталу суб'єктів господарювання. Селяни отримали земельні ділянки у приватну власність і передали їх більшу частину в оренду приватним агроформуванням. Завершується процес врегулювання майнових відносин власності, необхідність якого викликана, зокрема, реорганізацією колективних сільськогосподарських підприємств у господарські формування, засновані на приватній власності. За результатами врегулювання майнових відносин селяни набули право спільної часткової власності на майно колишніх КСП і передали його в оренду підприємствам- правонаступникам. Підприємства-орендарі сформували власний капітал, управління яким здійснюють одночасно з орендованим.

Впроваджуються нові організаційно-економічні механізми управління орендованим капіталом, хоча існуюча нормативна база недостатньо забезпечує їх регулювання. Селяни поки що не отримують належного рівня доходу на їх земельний та майновий капітал. У сучасному механізмі оренди не забезпечується відтворення майнового капіталу. Існуючий механізм управління орендованим капіталом у сільському господарстві потребує значного удосконалення з метою його збереження та розширеного відтворення. Невідкладного вирішення потребують питання щодо набуття права власності та створення механізмів управління частиною проблемних майнових об'єктів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, а саме

невитребуваними майновими паями, багаторічними насадженнями, резервним фондом тощо.

Економічну категорію "капітал" досліджували представники більшості економічних шкіл та напрямів, зокрема: А. Сміт, Дж. С. Мілль, К. Маркс, А. Маршалл, Р. І. Капелюшников. Загальні аспекти управління капіталом вивчали: В. О. Білик, І. А. Бланк, Є. Брігхем, Й. С. Завадський, А. М. Поддєрьогін, Г. Г. Кірейцев, В. В. Ковальов та інші автори. Різноманітні питання управління капіталом у аграрній сфері аналізували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як: В. Г. Андрійчук, Л. О. Березовська, В. В. Боковець, О. М. Бородіна, О. Ю. Єрмаков, О. О. Канцуров, М. І. Кісіль, Р. П. Косодій, М. Ф. Кропивко, В. Г. Крячко, П. А. Лайко, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, Г. М. Підлісецький, В. А. Пулім, П. Т. Саблук, М. М. Федоров. У більшості досліджень управління капіталом розглядається як складова фінансового менеджменту. Проте сучасний механізм управління капіталом у сільськогосподарських підприємствах в умовах оренди ними земельних ділянок і майнових комплексів не вивчався. Необхідність вирішення цих питань та практична їх значимість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних і методичних підходів та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління капіталом сільськогосподарських підприємств в умовах орендних відносин.

Капітал є багатоаспектною категорією, підходи до розуміння якої характеризуються історизмом, а окремі сутнісні ознаки змінюються залежно від конкретних умов. Базові поняття щодо управління капіталом сільськогосподарських підприємств в умовах орендних відносин складають ієрархічно взаємопов'язану систему:

"капітал" – вартість матеріальних і нематеріальних об'єктів, цінних паперів, грошових коштів та інших інструментів, що спрямовується їх власниками у економічний кругообіг з метою отримання доходу або інших вигод і у разі потреби власник змінює форму його носія;

"капітал сільськогосподарського підприємства" – вартість, уречевлена у власних основних та оборотних засобах, орендованих земельних ділянках та майнових об'єктах, а також людському потенціалі та інших ресурсах, залучених підприємством з метою здійснення підприємницької діяльності, а також отримання вигод для його власників;

"управління капіталом сільськогосподарських підприємств" – сукупність їх управлінських дій щодо формування власного і залучення земельного, майнового, фінансового та людського капіталу, забезпечення його ефективного використання у виробництві сільськогосподарської та іншої продукції, а також формування доходів власників капіталу;

"управління капіталом сільськогосподарських підприємств в умовах орендних відносин" – сукупність управлінських дій громадян-власників землі та майнових об'єктів або їх уповноважених представників, а також підприємства-орендаря, щодо володіння, користування та розпорядження орендованими земельними ділянками, об'єктами спільної власності громадян й іншим майном колишніх КСП, відносини стосовно якого не врегульовано, але який знаходиться в користуванні підприємств- правонаступників, з метою забезпечення його збереження, ефективного використання і повного відтворення, а також отримання всіма учасниками орендних відносин справедливого доходу від його використання.

Реальний виробничий сільськогосподарський капітал має наступні ознаки: це вартість, яку можна визначити; вона здійснює кругообіг, у процесі якого змінюється форма (грошова, виробнича, товарна); від нього очікується одержання доходу (вигод); у процесі виробництва і обміну відбувається відтворення капіталу; існує у вигляді реальних об'єктів, у складі яких значне місце становлять земля та біологічні активи; повинна забезпечуватися ліквідність (зміна форми); має власника, але права володіння, користування і розпорядження належать різним суб'єктам; неритмічність кругообігу капіталу внаслідок впливу природно-кліматичних умов.

Оскільки управлінню капіталом в умовах орендних відносин притаманні суттєві відмінності щодо реалізації права власності та розподілу кінцевого результату, запропоновано доповнити класифікацію капіталу сільськогосподарських підприємств двома наступними додатковими ознаками:

1. За особливостями володіння, користування і розпорядження капіталом: власний – володіння, користування й розпорядження капіталом здійснює підприємство; позиковий – володіння, користування і розпорядження конкретними майновими об'єктами проводить підприємство, а їх вартість відшкодовується позикодавцю в обумовлений термін і за узгоджену сторонами плату; отриманий в порядку правонаступництва (пайовий фонд реорганізованого КСП) – обмежене володіння та користування конкретними майновими об'єктами з метою їх збереження, визначення власників і передачі їм часток власності; орендований – платне, строкове користування майновими об'єктами з поверненням конкретних об'єктів власникам після завершення строку оренди; отриманий на умовах схову – володіння майновими об'єктами, що не використовуються у виробництві, повинні бути повернені власнику після завершення строку дії договору схову; тіньовий – не відображений в офіційній звітності підприємства, уречевлений в об'єктах, отриманих за неформальними домовленостями, списаних об'єктах, що продовжують використовуватися тощо.

2. За видами права власності на капітал: індивідуальний – належить одному власнику; спільний частковий – у власності групи осіб з виділенням частки кожного з них, яка відображена у договорі про спільне володіння, користування і розпорядження; спільний сумісний – належить групі співвласників без виділення частки кожного з них, наприклад, нерозпайовані багаторічні насадження, лісосмуги, майно водного фонду.

Важливою ознакою капіталу є його кругообіг. У сільському господарстві орендований земельний і майновий капітал має суттєві особливості кругообігу. У зв'язку з цим у процесі досліджень адаптовано класичну схему кругообігу капіталу до умов сільського господарства та оренди (рис. 1).

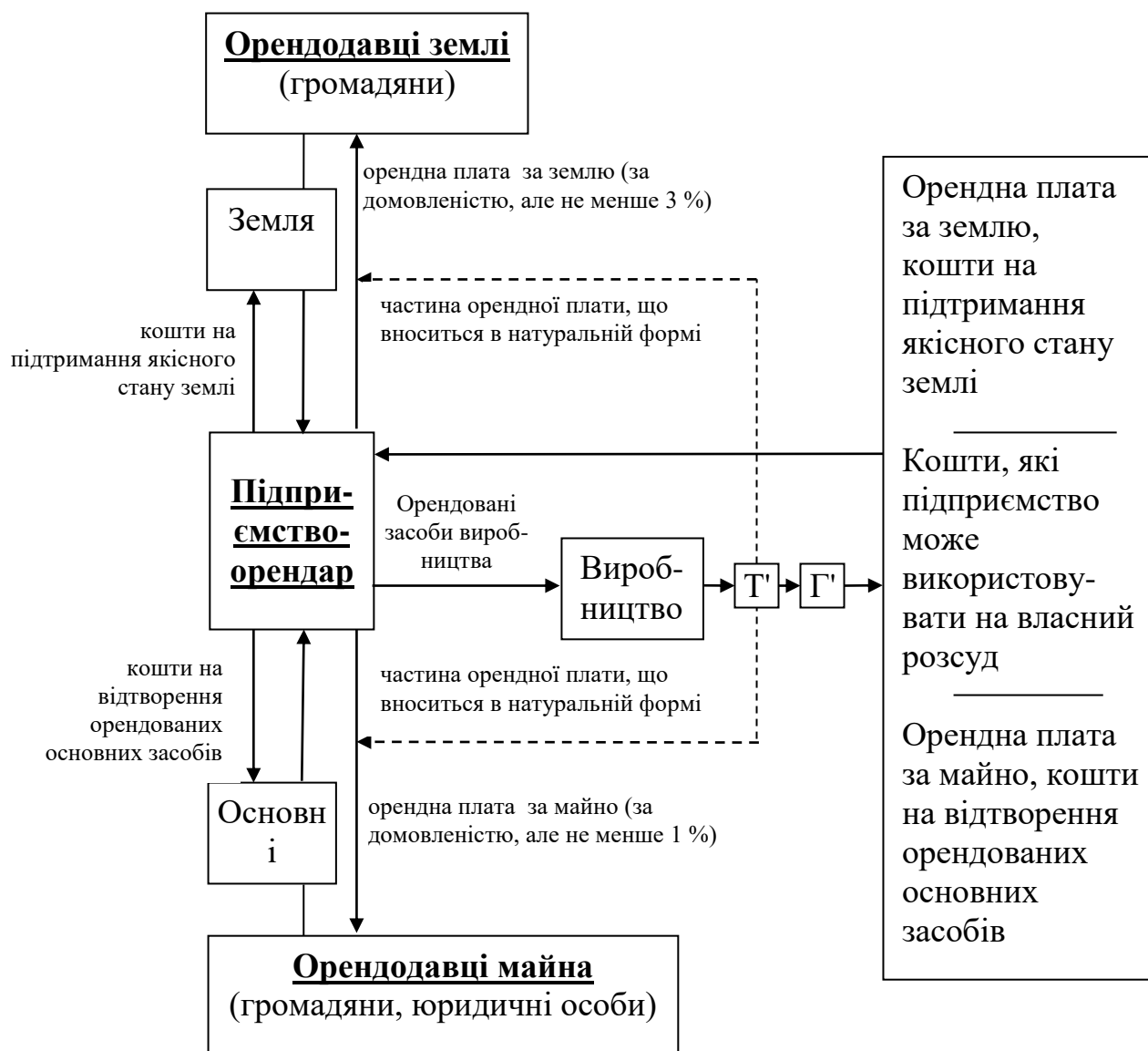

Рис. 1. Кругообіг орендованого капіталу сільськогосподарського підприємства

Для забезпечення безперервності кругообігу орендованого капіталу в сільському господарстві частина доходів підприємства (Г') має бути спрямована на виплату орендної плати в розмірі не менше середньої банківської ставки по депозитах, підтримання якісного стану землі та орендованих основних засобів виробництва. При цьому вартість орендованих засобів повинна бути справедливо оцінена, а також забезпечено просте відтворення капіталу. В іншому випадку вартість орендованих майнових об'єктів буде поступово знижуватись, а власний капітал орендаря зростати за рахунок орендодавців.

Управління капіталом у сільськогосподарських підприємствах включає: визначення потреби в капіталі та джерел її забезпечення, зокрема через механізм оренди землі та майна; облік капіталу; оптимізація структури капіталу; управління ліквідністю капіталу; прийняття рішень щодо інвестицій; управління відтворенням капіталу; аналіз ефективності використання капіталу; формування дивідендної політики; побудову орендних відносин, тощо.

Суб'єктами управління капіталом в сільському господарстві в умовах орендних відносин виступають громадяни-співвласники, уповноважені ними особи і ради співвласників, підприємства-орендарі та органи місцевого самоврядування. Вони здійснюють складні взаємовідносини, що мають базуватися на принципах забезпечення: взаємовигідності орендних відносин для всіх учасників, відтворення капіталу на належному рівні, повного документального оформлення операцій, прозорості та колегіальності прийняття рішень щодо розпорядження орендованим майном спільної часткової власності, невторчання орендодавця в господарську діяльність орендаря, забезпечення справедливого рівня доходу власників капіталу, встановлення обґрунтованого терміну оренди майна, пріоритетності викупу майнових часток та виділення їх у приватну власність, не ускладнення процесу повернення майнових об'єктів з оренди. Систему взаємозв'язків суб'єктів у процесі управління капіталом сільськогосподарського підприємства в умовах оренди наведено на рис. 2.

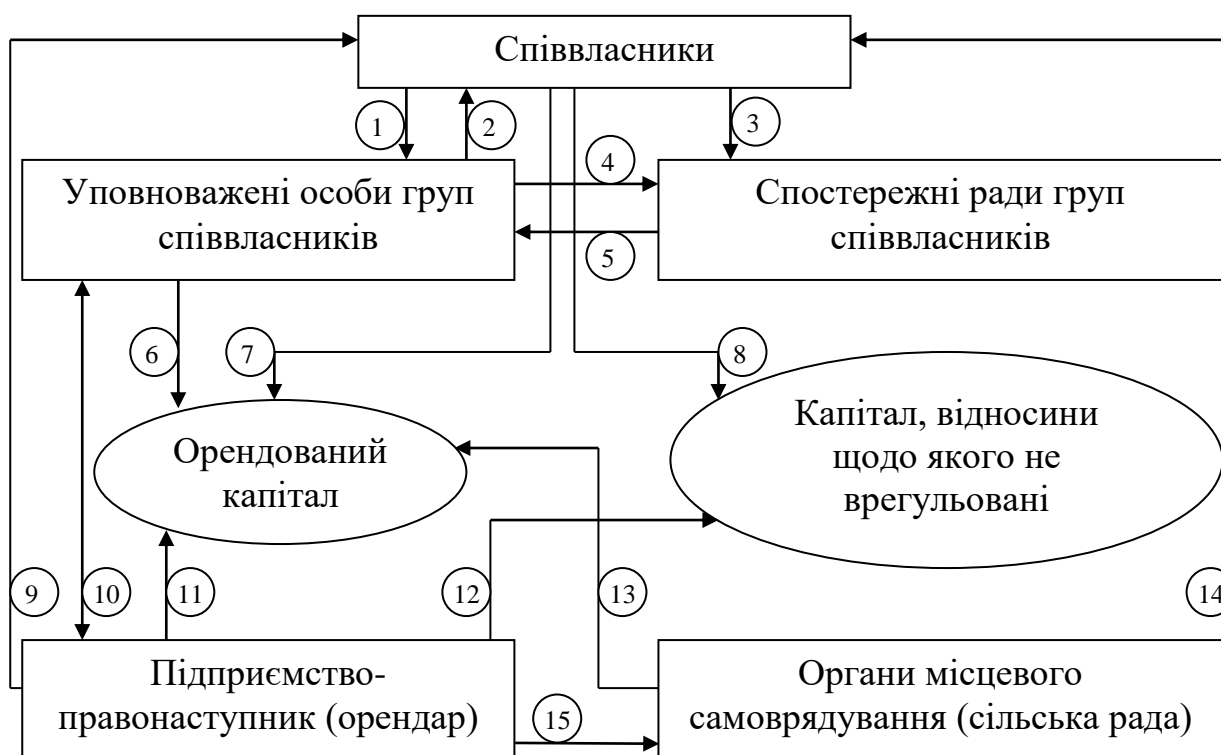

Рис. 2. Система взаємозв'язків суб'єктів у процесі управління капіталом сільськогосподарського підприємства в умовах оренди

Наведеними на рис. 2 номерами позначено взаємозв'язки між суб'єктами управління капіталом: 1 – обрання співвласниками уповноваженої особи, надання їй довіреностей, укладання договору про спільне володіння, користування і розпорядження майном спільної часткової власності; 2 – виконання функцій та звітування уповноваженої особи перед співвласникам про результати своєї діяльності; 3 – обрання співвласниками спостережної ради, ініціювання обрання до її складу або його зміни; 4 – консультування уповноваженої особи зі спостережною радою щодо прийняття колегіальних рішень з важливих питань; 5 – контроль спостережної ради за діяльністю уповноваженої особи; 6 – дії уповноваженої особи відносно передачі майна спільної часткової власності в оренду підприємству, контроль за використанням майна; 7 – прийняття зборами співвласників принципових рішень стосовно продажу і списання майна тощо; 8 – розподіл невикористаного

резервного фонду, виділ майна співвласникам, які не прийняли жодного рішення щодо розпорядження належними їм майновими паями; 9 – виплата підприємством орендної плати, викуп ним оборотних засобів на умовах товарного кредиту; викуп у співвласників їх майнових паїв на підставі договорів купівлі-продажу; 10 – укладення договору оренди; 11 – використання підприємством орендованого майна у своїй господарській діяльності, утримання його в належному стані, забезпечення відтворення останнього через формування відповідного фонду; 12 – збереження підприємством майна, виділеного під невитребувані майнові паї та у резервний фонд, і багаторічних насаджень, а також пошук осіб, які мають право на зазначене майно, видача цього майна; 13 – посвідчення органами місцевого самоврядування (або нотаріально) підписів у довіреностях та договорі про спільне володіння, користування і розпорядження майном; 14 – видача органом місцевого самоврядування співвласникам майнових сертифікатів; 15 – передача підприємством органу місцевого самоврядування безхазяйного майна.

Визначення ефективності управління капіталом у сільському господарстві в умовах орендних відносин необхідно здійснювати з урахуванням вигод кожного з учасників економічних взаємовідносин – підприємства-орендаря, громадян-орендодавців і держави.

Для громадян-власників капіталу основним показником ефективності управління орендованим капіталом є відношення річної орендної плати до вартості землі або майна, переданого в оренду, додатковим – відношення річних витрат підприємства-орендаря на відтворення орендованого капіталу до суми річної амортизації орендованих об'єктів за затвердженими нормативами.

Із боку підприємства-орендаря основним показником є відношення чистого прибутку до загальної вартості капіталу (включаючи орендований), а додатковим – коефіцієнт приросту власного капіталу.

З метою здійснення поглибленого аналізу ефективності управління капіталом сільськогосподарського підприємства необхідно досліджувати динаміку основних показників ефекту діяльності підприємства (чистої виручки,

чистого прибутку), загального розміру і основних складових елементів капіталу (основних і оборотних засобів, власного й позикового капіталу, довго- і короткострокових фінансових зобов'язань), проаналізувати загальні показники економічної ефективності, а також майнового стану, ділової активності (оборотності), фінансової стійкості, ліквідності, використання орендованого капіталу.

Для держави показником ефективності управління капіталом виступають податкові надходження від суб'єкта на одиницю його капіталу.

В умовах орендних відносин у сільському господарстві особливого значення набуває оцінка вартості орендованого капіталу, яку доцільно здійснювати за залишковою вартістю майна, визначеною в процесі врегулювання майнових відносин у реорганізованому КСП, за результатами експертної оцінки, за ринковою вартістю майна, аналогічного орендованому, з урахуванням коефіцієнта зносу.

Сучасні умови управління капіталом сільськогосподарських підприємств сформовано внаслідок аграрної реформи, у процесі якої, зокрема, здійснено передачу земель сільськогосподарського призначення у приватну власність громадян, приватизацію державних підприємств і реорганізацію КСП у приватні формування зі збереженням цілісності земельних масивів та майнових комплексів. Перехід на ринкові засади господарювання в сільському господарстві супроводжувався змінами у формах власності та формуванням нової системи управління капіталом. Забезпечено право вільного виходу членів колективних сільськогосподарських підприємств із земельними і майновими паями та створення на їхній основі приватних підприємств, селянських (фермерських) господарств, сільськогосподарських виробничих і обслуговуючих кооперативів, господарських товариств, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності. Право продажу земель сільськогосподарського призначення обмежено, внаслідок чого при користуванні земельними ділянками, отриманими селянами у приватну власність, набули значного поширення орендні відносини.

Нині у Запорізькій області 30,2 % сільськогосподарських угідь знаходиться в користуванні господарських товариств. У середньому на підприємство припадає 1682 га орендованих земель з грошовою оцінкою 15,9 млн грн. Динаміка обсягів оренди землі останніми роками була стабільна. Кількість орендодавців землі в 2008 р. порівняно з 2004 р. зросла лише на 1,1 % і склала 162 тис. осіб, або більше, ніж третину сільського населення області. Середній розмір земельного паю в області – близько 7 га. Загальна площа сільськогосподарських угідь в оренді перевищує 1 млн га, а їх грошова оцінка – 10 млрд грн.

Середній розмір орендної плати за землю сільськогосподарського призначення в Запорізькій області у 2008 р. знаходився на рівні 1,9 %. У динаміці він має тенденцію до підвищення, проте не відповідає мінімальному рівню, передбаченому відповідним указом Президента України. Це пояснюється як недостатньо стійким фінансовим станом сільськогосподарських підприємств, так і запізненням з внесенням змін до договорів оренди земельних ділянок та відсутністю належного контролю за виконанням договірних зобов'язань. Низький рівень орендної плати за користування земельними ділянками не відповідає світовій практиці, призводить до формування уявлень про малоцінність землі у їх власників, що у разі відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення може спричинити масовий продаж земель за низькими цінами. Тому перед введенням ринку землі необхідно підняти орендну плату до обґрунтованого рівня.

Майно колишніх КСП було розпайовано, а у процесі їх реорганізації передано у спільну часткову власність їх членів або в індивідуальну через видачу майна співвласникам у натурі.

Після реорганізації КСП у приватні агроформування власники земельних ділянок і майнових паїв передали їх в оренду підприємствам- правонаступникам КСП. Умови договорів оренди стали основою для формування системи управління орендованим капіталом у кожному господарстві. Істотні умови зазначених договорів загалом відповідають вимогам законодавства. Проте на

практиці мають місце проблеми з встановленням справедливого рівня орендної плати, забезпеченням відтворення орендованого майна, регулюванням діяльності уповноваженої особи групи співвласників, спостережної ради, ухваленням рішень щодо виділу майна в натурі із спільної часткової власності і поверненням громадянам, викупу майнових часток тощо.

У процесі реформування відносин власності в Запорізькій області забезпечено такі пропорції розподілу капіталу колишніх КСП: передано до комунальної власності майно соціальної сфери села – 9 %; залишено у власності підприємств- правонаступників майно, що не підлягає паюванню, під кредиторську заборгованість та капіталізовані зобов'язання – 34 %, зокрема залишкова вартість багаторічних насаджень, не враховуючи вартість землі – 0,6 % і резервний фонд – 4 %; передано співвласникам у спільну часткову власність – 26 %, зокрема передано в оренду – 23 %; виділено співвласникам у приватну власність – 17 %; знаходиться на балансі підприємств- правонаступників як майно під невитребувані майнові паї – 14 %. Трансформацію відносин власності у багатьох випадках поки що не завершено. Майно, визначене під невитребувані паї, у більшості випадків залишається на балансі підприємств-користувачів, часто внаслідок зниження рівня їх відповідальності за його збереження поступово руйнується, а вартість капіталу перетікає у грошові потоки орендаря.

На відміну від оренди землі, обсяг майнових орендних відносин у динаміці має тенденцію до скорочення. Кількість осіб у області, майно яких перебувало в оренді, а також вартість орендованого майна в 2008 р. порівняно з 2004 р. скоротилися більше, ніж в 2 рази. Середня вартість майна, переданого в оренду одним орендодавцем нині складає в Запорізькій області близько 4 тис. грн.

Через низький рівень орендної плати за землю і майно у громадян-власників капіталу послаблено стимули до продовження орендних відносин на умовах, які зберігаються. Значне поширення орендних відносин підтримується завдяки законодавчим обмеженням та низькій ліквідності орендованого майна.

У зв'язку з цим орендні відносини потребують удосконалення в напрямі підвищення орендної плати.

Вимога щодо формування фонду відтворення орендованих основних засобів у більшості господарств Запорізької області не виконується. Цей фонд створено лише у 6,8 % підприємств-орендарів. Інші господарства використовують орендоване майно не забезпечуючи його відтворення. Майнові об'єкти поступово зношуються і виводяться з використання, внаслідок чого співвласники безповоротно втрачають свій капітал. Основною причиною відсутності фонду відтворення є необов'язковість його формування підприємствами та відсутність у селян можливості використати майно в інший спосіб, крім передачі його в оренду підприємству- правонаступнику, яке часто є місцевим монополістом.

У процесі реорганізації КСП не було врегульовано відносини власності щодо майна, виділеного під невитребувані паї і резервні фонди, багаторічних насаджень і лісосмуг та земель під ними, об'єктів внутрішньогосподарської меліоративної мережі, майнових об'єктів водного фонду, майна, переданого на схов.

В умовах орендних відносин капітал сільськогосподарських підприємств Мелітопольського району Запорізької області використовується прибутково. Однак у цих підприємствах наявні значні резерви підвищення економічної ефективності власного і орендованого капіталу, збільшення рентабельності активів, фінансової стійкості підприємств, ліквідності активів та платоспроможності підприємств. Залишаються незбалансованими рівні доходів орендарів та орендодавців. За середньої норми прибутку в досліджуваних господарствах за 2007-2008 рр. на рівні 3%, відповідний показник по власному капіталу сільськогосподарських підприємств становив 8,5 %, а капіталу громадян – лише 1,5 %. Отже, орендодавці щорічно недоотримують 7 % від вартості їх земельного та майнового капіталу. Ця вартість, яка мала б спрямовуватись власникам капіталу, перерозподіляється на користь орендарів.

За результатами досліджень встановлено, що стратегія удосконалення управління капіталом має передбачати:

у частині земельного капіталу – підвищення орендної плати до рівня відсотків по депозитах; встановлення строку оренди відповідно до кількості полів у сівозміні; здійснення обстежень родючості ґрунтів на орендованих ділянках кожні п'ять років, а також у разі укладення, розірвання та подовження договору оренди; врегулювання відносин власності на землю під багаторічними насадженнями через передачу їх у власність членам садівничих кооперативів, а під водними об'єктами та лісосмугами – підприємствам у безстрокове та безоплатне користування;

стосовно майнового капіталу – підвищення орендної плати до рівня відсотків по депозитах, створення в підприємствах-орендарях фондів відтворення орендованих основних засобів, впровадження механізму контролю за використанням майна орендарем з боку орендодавців, укладання договорів оренди майна з послідуєчим викупом, врегулювання відносин власності щодо багаторічних насаджень через їх паювання та створення садівничих кооперативів, видачі невитребуваних майнових паїв і невикористаних резервних фондів, створених у процесі реорганізації КСП тощо.

У перспективі в Запорізькій області слід очікувати скорочення оренди земель, а отже і орендованого земельного капіталу, до 8,5 млрд грн у 2015 р., 6,4 млрд грн у 2020 р. Цей варіант прогнозу оренди земельного капіталу передбачає збереження існуючої нормативної бази, перш за все мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. В іншому випадку скорочення обсягів орендних відносин відбуватиметься швидшими темпами, якщо не буде введено стримуючих механізмів. Обсяги оренди майна в перспективі зменшуватимуться швидше порівняно із орендою землі. За розрахунковими даними орендні відносини щодо майна селян зйдуть нанівець через 8-10 років.

При визначенні орендної плати за користування майном слід враховувати, що вона повинна формуватися з двох частин: доходу власника на

капітал у розмірі дисконту, що за домовленістю сторін передається власнику в грошовій або натуральній формі чи послугами, та відтворювальної складової на рівні амортизаційних відрахувань, яка є джерелом формування фонду відтворення орендованих основних засобів.

З метою забезпечення відтворення орендованих основних засобів необхідно: законодавчо встановити обов'язковість створення фонду відтворення орендованих основних засобів, запровадити відповідний контроль за виконанням цієї норми з боку державних органів, а в разі необхідності, притягнення до відповідальності підприємств-орендарів; розширити практику укладання договорів оренди з послідуєчим викупом орендованого майна підприємством-орендарем; сприяти викупу підприємствами-орендарями майнових часток співвласників.

Впровадження запропонованого механізму управління капіталом, залученим через механізм оренди, дозволить вирішувати питання щодо: завершення передачі у спільну часткову власність майнових об'єктів від підприємства- правонаступника реорганізованого КСП; передачі майна спільної часткової власності в оренду; викупу фізичною чи юридичною особою часток у майні спільної часткової власності, що належать окремим співвласникам, та виділення майна в натурі; обміну об'єктів майна спільної часткової власності на майнові об'єкти, які належать підприємству-орендарю, за договором міни; списання орендованого майна спільної часткової власності за рішенням орендодавців; використання фонду відтворення орендованих основних засобів; продажу окремих майнових об'єктів; виплати орендної плати; припинення договору оренди; продовження дії договору оренди; щорічної інвентаризації орендованого майна; звітування уповноваженої особи перед співвласниками; виходу співвласника з групи; прийняття рішень на зборах групи співвласників; зміна уповноваженої особи; успадкування майнової частки.

Врегулювання відносин власності на майно під невитребувані майнові паї доцільно здійснювати шляхом: виділення майна у приватну власність особам, включеним до списку осіб, які з різних причин не прийняли жодного з рішень

щодо розпорядження майновими паями, які їм належать; виділення майна у спільну часткову власність сформованим групам співвласників для самостійного використання, зокрема у випадках створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; виділення майна у спільну часткову власність групи співвласників, які виявили бажання передати отримане майно в оренду підприємству- правонаступнику; викуп майнових паїв підприємством- правонаступником з послідуочим оформленням права власності на частину майнових об'єктів, залишених під невитребувані майнові паї, на суму викупу; а також порушення процедури визнання майна, залишеного під невитребувані паї, безхазяйним. Усі шляхи розпорядження майном під невитребувані паї потребують здійснення значного обсягу організаційної роботи, передбачають оформлення великої кількості документації.

Висновки.

1. Капітал є однією з найважливіших економічних категорій, розуміння змісту якої характеризується історизмом. Базові поняття управління капіталом у сільськогосподарських підприємствах в умовах орендних відносин слід розглядати як ієрархічно пов'язану систему, а економічну сутність поняття капіталу – як вартість матеріальних і нематеріальних об'єктів, цінних паперів, грошових коштів та інших інструментів, що спрямовується їх власниками у економічний кругообіг з метою отримання доходу або інших вигод, а у разі потреби змінює форму свого носія. Капітал сільськогосподарського підприємства – це реальна вартість власних основних та оборотних засобів, орендованих земельних ділянок та майнових об'єктів, інших активів, а також людського капіталу, залучених підприємством з метою здійснення підприємницької діяльності або отримання вигод його власників.

2. Капітал є найважливішим об'єктом управління. У наукових дослідженнях та на практиці поняття "управління капіталом сільськогосподарських підприємств" необхідно характеризувати як сукупність управлінських дій щодо формування і залучення земельного, майнового та

людського капіталу, забезпечення його ефективного використання у виробництві сільськогосподарської та іншої продукції й формування доходів власників капіталу. Управління капіталом сільськогосподарських підприємств в умовах орендних відносин – це сукупність управлінських дій громадян-власників землі та майнових об'єктів або їх уповноважених представників, а також підприємства-орендаря, щодо володіння, користування та розпорядження орендованим капіталом спільної власності громадян й іншим майном колишніх КСП, відносини стосовно якого не врегульовано, але який знаходиться в користуванні підприємств- правонаступників, з метою забезпечення його збереження, ефективного використання і повного відтворення, а також отримання всіма учасниками справедливого доходу від його використання.

3. Враховуючи особливості орендних відносин у сільському господарстві України, класифікацію капіталу сільськогосподарського підприємства слід доповнити двома ознаками: перша – за особливостями володіння, користування і розпорядження власністю, з виділенням капіталу власного, позикового, отриманого в порядку правонаступництва, на умовах схову, безоплатного користування та орендованого; друга – за видами права власності суб'єктів на майно з поділом капіталу на індивідуальний, спільний частковий і спільний сумісний.

4. Згідно із запропонованою схемою кругообігу орендованого капіталу в сільському господарстві, для забезпечення безперервності цього кругообігу частину доходу орендаря необхідно спрямувати на виплату орендної плати, просте відтворення орендованих основних засобів і відновлення родючості ґрунтів. При цьому вартість орендованих засобів виробництва повинна бути справедливо визначена. В іншому випадку вартість орендованих майнових об'єктів буде поступово знижуватись, а власний капітал орендаря зростати за рахунок орендодавців, що порушує його сутнісні ознаки та збалансованість економічних інтересів учасників орендних відносин.

5. Взаємовідносини між суб'єктами управління капіталом у сільському господарстві в умовах орендних відносин мають базуватися на таких

принципах: забезпечення умов відтворення капіталу, повного документального оформлення операцій, прозорості та колегіальності прийняття рішень щодо розпорядження орендованим майном спільної часткової власності, невтручання орендодавця в господарську діяльність орендаря, забезпечення справедливого рівня доходу власників капіталу; тимчасовості оренди майна, пріоритетності орендаря щодо викупу майнових часток та повернення майнових об'єктів орендодавцям згідно з умовами договору та чинного законодавства. Для підвищення ефективності управління капіталом у сільському господарстві в умовах орендних відносин доцільно застосовувати запропоновану схему взаємовідносин, що відображає відносини між громадянами-співвласниками майна спільної часткової власності, які є орендодавцями, обраною ними уповноваженою особою, спостережною радою, а також підприємством-орендарем та органами місцевого самоврядування, стосовно орендованого майна та капіталу, відносини щодо якого не врегульовані.

6. При визначенні ефективності управління капіталом у сільському господарстві в умовах орендних відносин методичні підходи необхідно диференціювати залежно від учасників цього процесу – орендодавця, орендаря і держави. Для громадян-власників капіталу найбільше значення має співвідношення між орендною платою та вартістю майна, переданого в оренду, а для підприємства-орендаря – відношення чистого прибутку до загального обсягу власного і орендованого капіталу, включаючи земельний.

7. Сучасні умови управління капіталом у сільському господарстві України сформувалися в процесі ринкової трансформації аграрної економіки. Хоча у відносинах власності та в управлінні капіталом відбулися кардинальні зміни, поки що не створено достатніх умов для набуття вартістю майнових об'єктів громадян всіх ознак капіталу. Через низький рівень орендної плати за землю і майно у власників капіталу відсутній стимул до продовження орендних відносин. Значне поширення орендних відносин підтримується завдяки законодавчим обмеженням та низькій ліквідності орендованого майна. В процесі врегулювання майнових відносин у колективних

сільськогосподарських підприємствах поки що не вирішено питання стосовно майна, залишеного на балансі підприємств- правонаступників під невитребувані паї, резервні фонди, створені в процесі паювання майна, а також багаторічні насадження та землі під ними, лісосмуг, меліоративних та водних об'єктів тощо.

8. У орендних відносинах поки що має місце нерівність норми прибутку орендарів і орендодавців, що спричиняє значні втрати орендодавців і свідчить про недосконалість орендних відносин. Необхідно поступово підвищувати ставку орендної плати (на 1 % у рік) за землю і майно до рівня банківської ставки по депозитах або облікової ставки НБУ, а також запроваджувати обов'язковий механізм збереження родючості землі, відтворення орендованих засобів і вчасної індексації відповідно їх грошової оцінки та балансової вартості з урахуванням рівня інфляції. Це буде стимулювати орендодавців до продовження орендних відносин з підприємствами-орендарями.

9. У перспективі слід очікувати на зміну потоків капіталу в умовах орендних відносин, насамперед, скорочення як щодо земельного, так і матеріального основного. Загальна грошової оцінка орендованих земель у Запорізькій області в 2015 р. може скоротитися до 8,5 млрд грн, 2020 р. – 6,4 млрд грн. Обсяги орендних відносин в частині майнового капіталу у цей період будуть зменшуватися порівняно із земельним капіталом швидшими темпами.

10. З метою забезпечення відтворення орендованих основних засобів необхідно: законодавче визнання обов'язковості створення фонду відтворення орендованих основних засобів, запровадження відповідного контролю за виконанням цієї норми з боку державних органів, у разі необхідності, здійснення заходів щодо притягнення підприємств-орендарів до відповідальності за порушення або неналежне виконання законодавства, нормативних актів і договорів оренди з громадянами; поширення практики укладання договорів фінансової оренди з обов'язковим послідуєчим викупом орендованого майна підприємством-орендарем; сприяння викупу підприємствами-орендарями майнових часток співвласників.

11. Доцільно використовувати запропонований механізм управління орендованим капіталом, що належить групі співвласників на умовах спільної часткової власності. Це дозволить приймати ефективні законні рішення у випадках здійснення викупу часток у майні спільної часткової власності, продажу окремих майнових об'єктів, використання фонду відтворення орендованих основних засобів та інших випадках, що потребують узгодження інтересів суб'єктів управління капіталом.

12. З метою вирішення проблеми невитребуваних майнових паїв необхідно використовувати запропонований у дослідженнях механізм, що передбачає: видачу майна в натурі у приватну власність особам, включеним до списку осіб, які з різних причин не прийняли жодного з рішень щодо розпорядження майновими паями, які їм належать; виділення майна у спільну часткову власність сформованим групам співвласників для самостійного його використання, зокрема створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; передачу отриманого майна в оренду підприємству- правонаступнику; викуп майнових паїв підприємством- правонаступником з послідуєчим оформленням права власності на майнові об'єкти з числа залишених під невитребувані майнові паї на суму викуплених майнових паїв; порушення процедури визнання майна, залишеного під невитребувані паї, безхазяйним.

Анотація. Розглянуто теоретичні засади та особливості управління капіталом в умовах орендних відносин. Проаналізовано сучасні умови управління земельним капіталом, формування та стан використання майнового капіталу сільськогосподарських підприємств і ефективність управління капіталом сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано стратегію удосконалення управління та перспективні обсяги орендованого капіталу, запропоновано шляхи удосконалення формування й відтворення капіталу в умовах орендних відносин, а також основні напрями підвищення ефективності управління капіталом.

Дані про авторів.

Кісіль Микола Іванович, к.е.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу інвестицій ННЦ "Інститут аграрної економіки".

Адреса: 72318, Запорізька область, м. Мелітополь, вул. Таврійська, 16.

т. (8-0619) 42-31-09 – робочій, (8-06192) 5-79-67 – домашній.

Косторной Сергій Володимирович, асистент кафедри «Фінанси і кредит» Таврійського державного агротехнологічного університету.

Адреса: 72318, Запорізька область, м. Мелітополь, вул. Таврійська, 16.

т. (8-0619) 42-31-09 – робочій, (8-06192) 5-79-67 – домашній.